

ANTIK ÜNNEP, POGÁNY ÖRÖKSÉG

ANTIK ÜNNEP, KERESZTÉNY ÜNNEP

*Borzsák István klasszika-filológus, professor emeritus akadémikussal
Thullner Zsuzsa beszélget*

– *Mielőtt a Karácsony ünnepének hagyományairól kezdenénk beszélni, engedje meg, professzor úr, hogy szeretettel köszöntsem az olvasók nevében is születésnapja alkalmából. Különleges ünnep, hiszen a Szentestére esik. És különleges azért is, mert immár a kilencvenedik alkalommal ünnepel.*

– Kilenc évtizeddel ezelőtt apai nagyapám nyomdokaiba léptem, aki ugyancsak Karácsonykor született. Aztán két generációval később az első unokám is ezen az éjszakán jött a világra. Furcsa misztérium. Legegyszerűbb azt mondani, hogy így jött ki a lépés. De azért én hiszem és remélem, hogy többről van szó: *puer natus est nobis*...

– *Mit jelent az ünnep a Szenteste születése számára?*

– A legrövidebb nap közeledtével már mindenki arra számít, hogy majd csak vége lesz a sötétségnek, a reménytelenségnek – nemsokára egy tyúklépéssel hosszabb lesz a nap, ahogyan gyermekkorom színterén, Monoron mondták. A gyermek hogy érti meg ezt? Keresni kezdi a látható, ellenőrizhető világban, hogy hol az a tyúk, amelyik lépetet... Felnőtt fejjel, szibériai fogságom során szereztem tudomást arról a paleo-szibériai hiedelemről, hogy a mitikus Nagy Holló nyeli le a Napot, ezért van a téli sötétség. Szerencsére jön a megváltó hős, elvágja a holló torkát – újra kisüt a nap –, világosság derül a világra... Ehhez persze az is hozzátartozik, hogy túlbuzgó szovjet tollforgatók ezt a hőstettet december 21-ére tették, amikor Sztálin született... De térjünk vissza a gyerekkorba. Gyerekkorom egyik kedvenc, izgalmas olvasmánya volt a *Krampuszkönyv*, Krampafalvi Krampuszról, akik a pokolból fellátogatnak a fény világába, és itt rosszal-

kodnak, amíg pórul nem járnak. Sok kiadást élt meg, nem tudom, olvassák-e még.

A Karácsonyt rendszerint otthon töltöm, de már jó előre nyomon követem a nap járását. Télen az ablakomból kinézve a Sashegy két szarva között kel fel a nap, és nem sokkal később már le is nyugszik. Nyáron Vác felől kél fel, és hátulról besüt az északi ablakon. Önkéntelenül is követi a nap járását az ember, és reménykedik, hogy végre visszafordul, hosszabbak lesznek a napok. Ezt Mátraházán is lehetett ellenőrizni telente, mert az akadémiai üdülővel szemben kiírtották az erdőt, úgyhogy láthattuk, hol megy le a nap. Karácsony után néhány nap elteltével érzékeltetni lehetett, hogy már egy-két centivel arrébb.

Másik „csillagászati” megfigyelésem a téli napjához kapcsolódik. Novembertől egyre inkább besüt dolgozószobámba az „alant repülő nap”, mégpedig úgy, hogy Karácsonyra éppen az alkóvban lévő ágyam alatti parkettapadlót pásztázza végig, majd szépen visszahúzódik, és márciusra – már ismét magasabbról – az íróasztalomat is elhagyja.

Erthető, hogy minden kor embere figyelemmel és reménykedéssel kíséri a nap járását. Ősi misztérium, ami ma is áthatja az életünket. Ünnepi hangulat és várakozás ez. Az antik misztériumokban is éppen ez a reménykedés hangzik fel: *Hé parthenos eteken, auxetai to phós* – „Gyermekeket szült a szűz, növekszik a fény”.

– *Milyen ünnepek, szokások kapcsolódtak a fény fogyatkozásához és növekedéséhez, a téli napfordulóhoz az antikvitásban?*

– Jó száz évvel ezelőtt *Das Weihnachtsfest* címmel jelent meg egy tudós összefoglalás, amely tartalmazza mindazt, ami a Karácsonyunk „előzményeivel” kapcsolatban tudható, a népi hagyományban fellelhető, filológusok számára kibogarászható. Olyan örök emberi élményről van szó, amely minden kor minden rendű-rangú társadalmát foglalkoztatta, gondolkodásra, várakozásra, ünneplésre készítette. Koroktól, társadalmaktól, földrajzi fekvéstől, klimatikus viszonyoktól függően természetesen különféleképpen ünneplik a világ különböző tájain. Hosszan lehetne arról beszélni, hogy mi minden torlódik össze a nap fogyatkozásával és lassú feltámadásával kapcsolatban, és hogyan tükröződik ez a naptári tényekben, akár az Advent időbeli meghatározásában, akár a csillagászati megfigyeléseknek és a közönséges szem számára ellenőrizhető jelenségeknek az egybeesésében. Hosszú századokon keresztül persze a Vízkereszt számított a

Kisjézus születésének – ezért az Epiphania, azaz ’megjelenés’ –, mert akkor már érzékelhető, hogy hosszabbak a napok.

– Vergilius a IV. eklogában megjövendölte a Gyermekek születését. Mi minden fűződik ehhez a jövendöléshez, milyen előzményei lehettek, hogyan fogadták a kortársak?

– A keresztény társadalmakban Vergilius mind a mai napig viruló hírnevének jó részét annak köszönheti, hogy már negyven évvel Jézus Krisztus születése előtt megjósolta, hogy *iam nova progenies*... – már új nemzedék száll le az égből. Vergilius tehát pogány költő és egyben keresztény próféta. Nem véletlenül tisztelik kétezer éve minden földi és égi bölcsesség letéteményeseként. Abban a bizonyos IV. eklogában sokkal több rejlik, mint amennyit utalásaiból pusztán szövegolvasással ki lehet hámozni. Krisztus születése előtt a negyvenes években milyen alkalomhoz kapcsolódva írhatta meg? Azonosítani próbálták az említett születendő gyermeket, sok született számba vettek. Nyilván nem közönséges földi személyről lehet benne szó. Maga Augustus is jelöltnek tekintette magát, holott ő a költemény megírásakor majdnem 20 éves volt: valószínűtlen, hogy újszülöttként éneklék meg. Különösképpen nem lehetett Augustus születendő gyermeke, aki történetesen lány lett, Julia. Nem volt Asinius Pollio gyermeke sem, aki a 41. év konzulja volt és Vergilius baráti köréhez tartozott – a költő neki ajánlotta a IV. eklogát, a „címzett” ezért hihihite, hogy az ő születendő fiát ünnepli benne. Sokkal egyetemesebb szimbólum megszólaltatása ez az ekloga. Tájékozott és kellő fantáziával megáldott csillagászok sok magyarázatot, vagy inkább sejtést fűznek ehhez. Elhiszem, hogy a Jupiter és a Szaturnusz ritkán kerül konstellációba, de beszélnek arról is, mekkora jelentősége van annak, hogy ez a Halak jegyében következik be. A Halak korszakát is azzal magyaráznák, hogy a kereszténység e jelképe a „Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó” görög kifejezés kezdőbetűiből összeálló *ichthys* szóból ered. Ez a betűmisztika is ősi keresztény misztériumot szólaltat meg.

Az antik Róma hite szerint a gyereket nem a gólya hozza, hanem aranyláncon engedik le az égből. Vergilius az örök várakozásoknak adott hangot, amikor megjövendölte, hogy *iam nova progenies caelo demittitur alto*, amit Dante így latinul illesztett a maga olasz *Isteni színjáték*ába. Ezt a sort a megváltó születésével hozták összefüggésbe, ezért idézték oly gyakran az egész középkor folyamán.

– Milyen ünnepek kötődtek a téli napfordulóhoz?

– A római ünnepek és szertartások ismeretében érdekesnek mondhatjuk, hogyan öröklődik a hagyományokban az évszakok váltakozásának megjelenítése. Ezt érhetjük tetten például a magyar kártya ábráiban is. A májusi virulást jelző figura csupa virág. Legszembetűnőbb a makk disznó ábrázolása, a januáré, ahol egy süveges öreg a tűz fölé tartja a kezét. Ez az ókori naptárábrázolások eltorzult változata, amikor is az újév első napján a hivatalban lévő konzul a capitoliumi Juppiter-szentélyben mutatta be az oltár fölött az égőáldozatot. Ez a gesztus öröklődik a didergő öregember kézmelengetésében.

Érdekes, hogy a Saturnalia, vagyis a téli napforduló ünnepe megint csak az említett nagybolygóra emlékeztet. Éppen ebben az ünnepi időszakban várják, hogy a szenvedő emberiségre felvirradjon a boldogság, az egyenlőség, a zavartalan béke periódusa, amikor nincs társadalmi különbség, nincs ártó veszély, nincs háborúság emberek és emberek, emberek és állatok, elemi erők között. Ez nemcsak a kien-gesztelődés, a megbékélés ünnepe volt, hanem a terhes társadalmi kötelek fel lazulása is. Érthető, hogy az ünnepeket a modern ember sem csak templomjárásra használja, hanem üritgeti az ünnepi lakoma kelyhét is. A római ünnep persze tág teret nyitott a szabadosságnak is; elvégre az ünnep nem merülhet ki merő ájtatoskodásban.

– *A várakozásnak, az Ádventnek milyen ókori gyökerei vannak?*

– A latin *adventus* annyit jelent: 'elközelgés, megérkezés, eljövétel'. Hogy ki jön, mely környezetbe, milyen szándékkal – ez esetenként változó. Eljöhet, akit mi várunk Karácsony táján, az Üdvözítő, a Megváltó, de a szó arra mutat rá, hogy más is eljöhet: eljöhet a tolvaj, az ellenség is vagy az ártalmas állati csorda. Az ember nem szívesen gondol veszedelemre, csapásra, inkább arra vágyik, hogy valami jobb jöjjön; az, aki majd segít rajtunk, aki megvált bennünket. Az Ádvent sem volt mindig úgy rögzítve a naptárban, mint ma: a 4. század körül jelölték ki a naptárban mai helyét. Rövidesen mi is eljutunk az Ádvent időszakába, és reménykedhetünk, hogy eljön, megszületik az a gyermek, aki aztán nemcsak bömből, hanem örömet is szerez.

– *A római ünnepek milyen hagyományokra épültek?*

– Az emberi tapasztalatokra, várakozásokra, az emberi reménykedésekre. Reményeink elválaszthatatlanok az évszakok váltakozásától. Az ember örül az őszi gyümölcsöknek, a termés betakarításának, ugyanakkor lassan fogyatkozik a fény, növekszik a sötétség, jön a köd,

a hideg; érthető, hogy az ember várja a napok megrövidülésének megállását és ellenkező irányba fordulását. Az ókori Rómában is éltek a téli napfordulóhoz kapcsolódó ünnepek. A kereszténység első századaiban az új vallás riválisa volt a perzsa eredetű Mithras-kultusz. Ebben a legyőzhetetlen Nap (*Sol invictus*) a mindenség ura. Mindez ötvöződött még régebbi hagyományokkal, míg a mi Karácsonyunk vált hivatalos ünnepé, kanonizálódott.

A fénykultusz öröklődik a „Csendes éj” gyertyákkal teleaggatott karácsonyfájában. A fenyő az örökzöld, a halhatatlan életet, a gyertyák pedig a fényt (*lux perpetua*) jelenítik meg, az élet reménységét. Így várjuk a Fiú eljövetelét 2004 Karácsonyán is.